

Hüseynova Yaqut

QOŞMALARIN TƏDRİSİNDƏ İSTİFADƏ EDİLƏN TƏLİM METODLARI

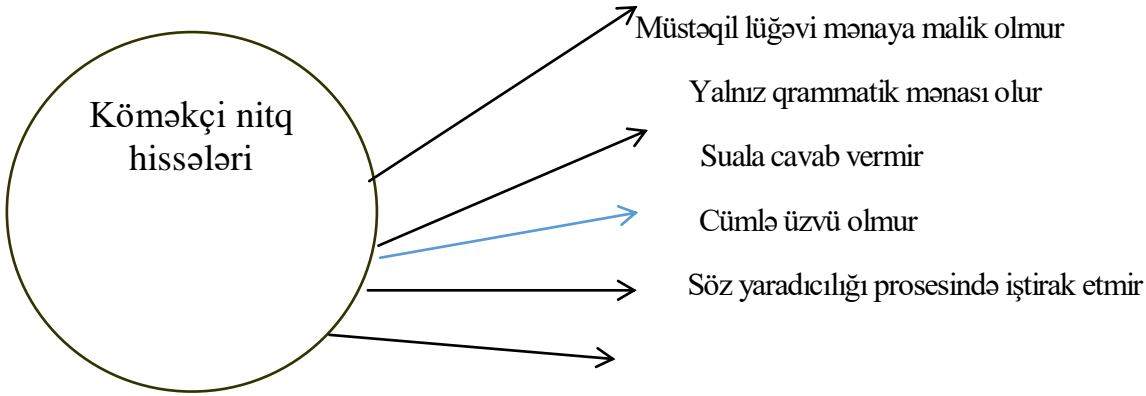
Dünya təhsil sisteminin inteqrasiya, informasiya əsrinin tələbləri və təhsil sahəsində aparılan islahatlar təhsilə yeni yanaşma zəruriyyətini meydana çıxardı. Artıq orta ümumtəhsil məktəblərinin bütün siniflərində dərslər fənn kurikulumları əsasında, fəal/interaktiv təlim texnologiyalarından istifadə etməklə həyata keçirilir.

Fəal təlim yaradıcı, yəni produktiv xarakterə malikdir. Bu təlimdə şagirdin fəal və yaradıcı bir tədqiqatçı kimi yetişməsi əsasdır. Fəal/interaktiv təlim texnologiyalarının tətbiqi şagirdin hərtərəfli inkişafını rəhbər tutmaqla təlimin keyfiyyət göstəricisinin yüksəldilməsinə şərait yaradır. Odur ki, müəllim yeni texnologiyalardan düzgün və səmərəli istifadə etmək üçün onların tətbiqini zəruri edən səbəbləri, fəal təlimin prinsiplərini, fəal təlimdə istifadə edilən metod və üsulları, iş formalarını, fəal təlimin inteqrasiya imkanlarını dürüst bilməlidir.

Hazırda təlimin iki əsas forması mövcuddur: ənənəvi və fəal/interaktiv təlim. Ənənəvi təlim uzun illərdir ki, məktəblərdə tətbiq olunan və artıq öz dövrünü başa vurmaqda olan təlim formasıdır. İndi məktəblərdə istifadə olunan interaktiv təlim hər şeydən əvvəl dialoqlu təlimdir. Onun gedişində müəllim və şagirdin qarşılıqlı fəaliyyəti həyata keçirilir.

Köməkçi nitq hissələrinin tədrisi zamanı da müxtəlif təlim metodlarından istifadə olunur. Onlardan bir neçəsinə nəzər salaq.

Köməkçi nitq hissələrinin tədrisinə başlamazdan əvvəl müəllim şagirdlərin bu barədə nələri bilib-bilmədiklərini yoxlamaq üçün esse metodundan istifadə edib köməkçi nitq hissələri haqqında ümumi biliklərini müstəqil şəkildə ifadə etmələrini tələb edir. Bu onların yaradıcı və məntiqi təfəkkürünü, o cümlədən sərbəst fikir söyləməklə bağlı bacarığını inkişaf etdirəcəkdir. Eyni zamanda anlayışın çıxarılması metodundan istifadə etməklə köməkçi nitq hissələrinin özünəməxsus xüsusiyyətləri barədə şagirdlərin biliklərini bərpa etmək olar. Məsələn:

Köməkçi nitq hissələrindən olan qoşmaları digər nitq hissələrindən fərqləndirən ən mühüm xüsusiyyət idarəedicilik əlamətidir, yəni qoşulduğu nitq hissəsini ismin bu və ya digər bir halında tələb etməsidir. Odur ki, qoşmalar digər köməkçi nitq hissələrindən fərqlənərək qoşulduğu sözlə birlikdə cümlə üzvü olur. Bu səbəbdən qoşmanın tədrisi zamanı isimlə əks-əlaqə yaratmaq zərurəti meydana çıxır. İsimlə fəndaxili inteqrasiya zəminində, ilk növbədə qoşmanın qrammatik mənası və funksiyası dürüst mənimsənilməlidir. «Qoşmaların lüğəvi mənası olmasa da, onlar qoşulduqları sözlərlə birlikdə, qoşulduqları sözlərin mənasından asılı olaraq, müqayisə, fərqləndirmə, bənzətmə, zaman, məkan, səbəb, məqsəd, istiqamət, yön, vəziyyət, aidiyyət, nisbət, uyğunluq, əsas, mənbə, istisna etmə və s. kimi mənalar ifadə edir. Bu mənalar onların qoşulduğu hallar və həmin hallarda olan sözlərlə, birləşmələrlə birlikdə təzahür edir» (1, s. 33).

Bunu bədii ədəbiyyatdan götürülmüş nümunələrə istinad edərək həyata keçirməklə həm də ədəbiyyat fənni ilə fənlərarası inteqrasiya yaratmaq olar. Məsələn:

Söz ruhdur, can üçün böyük dərmandır,

Cantək əzizliyi, bəlkə, ondandır.

Cahanda göz yumub açana qədər

Yüz nicat qapısı açıla bilər.

Sənin bağın üçün gəncliyim getdi.

Xoşdur hər tikanın gülüstan qədər.

Bir arzuyla yaşa, o puç olsa da,

Arzuyula şadlanar aqıl dünyada.

Axar sular kimi sən də sakit ax,

Axdığın yerlərdə xoşlansın torpaq. (N.Gəncəvi)

Yox doğru yol bu mərifətə eşqdən səva. (A.Bakıxanov)

Dillə düyünlənən dişlə açılmaz. (M.Epşğari)

Bir daşla divar hörülməz. (Atalar sözü)

Qazan bəy burda yurdu ilə xəbərleşib (Kitabi-Dədə Qorqud).

Göründüyü kimi, qoşma hallana bilən nitq hissələrinə qoşularaq onları adlar və feillərlə əlaqələndirir.

Bir sıra köməkçi nitq hissələri həm əsas, həm də başqa köməkçi nitq hissələri ilə omonim kimi işlənir. Tədris prosesinin müşahidəsi göstərir ki, şagirdlər omonimlik keyfiyyətinə malik olan belə sözləri əsas nitq hissələrindən fərqləndirməkdə bir o qədər çətinlik çəkməsələr də, köməkçi nitq hissələrinin özü ilə ayırmaqda çox zaman səhvlərə yol verirlər.

Bunun qarşısını almaq üçün omonimlik təşkil edən tərəflərin hər birinə aid verilmiş nümunələr əsasında paralel müstəvidə şagirdlərin sərbəst müşahidə və müqayisəsini təşkil etmək olar. Məsələn, əvvəl, sonra sözləri həm zərf, həm də qoşma kimi işlənir. Bunu həmin sözlərin cümlə daxilində əlaqəyə girdiyi sözlərə və bu zaman qazandıqları qrammatik mənaya əsasən müəyyənləşdirmək mümkündür. Nümunələrə diqqət yetirək: Əvvəl düşün, sonra danış. (Atalar sözü) Hər bir aləmin zövqü və səfasını sürdükdən sonra inci düzümü qırılsa nə olar ki? (Y.V.Çəmənəmli) Öynədən sonra evinə gəldi. (Kitabi-Dədə Qorqud) Dünyada səbr elə hər şeydən əvvəl, İradə mülkünün sahibi ol, gəl. (N.Gəncəvi)

Birinci nümunədə əvvəl və sonra sözləri zaman zərfi, digər nümunələrdə isə qoşma funksiyasındadır. Özgə və qeyri sözləri sifət və qoşma kimi işlənir: Nə özgəni yad eyləyəyəm xoşluqla, Bir qeyri nə də bəyənəm asanlıqla. (M.Gəncəvi) Səndən qeyri biz hər şeyi bölə billik, Səndən qeyri biz hamımız ölə billik. (M.Araz) Ey mələksimə ki, səndən özgə heyrandır sana. (M.Füzuli)

Tək sözü sifət, zərf və qoşma kimi işlənir: Tək əldən səs çıxmaz. Qərib dərdin tək ağlar. (Atalar sözləri) Demək olmaz dirilər tək yatıb, əlbət, duracaq. (M.Ə.Sabir)

Doğru sözü sifət, zərf və qoşma kimi işlənir: Doğru söz ası olar. Doğru danışanın papağı yırtıq olar. (Atalar sözləri) Həyəcan içində onunla xudahafizləşib birbaşa metroya doğru addımladım.

Bəri sözü zərf və qoşma kimi işlənir: Həsərin çəkdiyim canan, bəri bax! (M.P.Vaqif) Söylə, illərdən bəri Qəlbimizin bir duyub, bir vurduğu illəri, Axı, nə tez unuttun? (B.Vahabzadə) Ərə gedəndən bəri qarnım da doymadı, üzüm də gülmədi. Bəri gəl, başımın baxtı, evimin taxtı! (Kitabi-Dədə Qorqud)

Sarı sözü sifət, feil və qoşma kimi işlənir: Budaqlardan yerə gəlmiş qonaqlar, sarı yarpaqlar. (İ.Fəhmi) Ey ayrılıq, gəl yaramı sarı. (V.Səmədoğlu) Dərə də, təpə də düzəngah olur, Addımlar getdikcə özünə sarı. (G.İsrafilqızı) Qoşmanın omonimlik təşkil etdiyi köməkçi nitq hissələrini isə həmin nitq hissələrini tədris edərkən mənimsətmək daha məqsədəuyğundur.

Müəllim qoşma tədrisini yekunlaşdırarkən söz assosiasiyaları metodundan istifadə etməklə ümumiləşdirmə apara bilər. Aukşion metodundan istifadə zamanı şagirdlər sualları cavablandırır, qoşmaların səciyyəvi xüsusiyyətlərini sadalayır. Söylənən hər yeni fikirdən sonra müəllim üçdək sayır. Yeni fikir səslənməzsə, son fikri söyləyən şagird qalib hesab olunur. Bu metoddan istifadə zamanı elə suallar qoyula bilər ki, sırf şagirdlərin nəzəri bilikləri hansı səviyyədə yadda saxladıklarını yoxlamaq məqsədi güdsün, elə suallar da hazırlana bilər ki, o suala veriləcək cavablar məhdud xarakter daşımasın və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirdirsin.

Ədəbiyyat

1. Həsəni B. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı, 2015.
2. Mikayılov Ş. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı, 1996. 175 s.
3. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün Ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (V-XI siniflər). Bakı, 2012

Açar sözlər: inteqrasiya, informasiya, fəal təlim, iş formaları.

Ключевые слова: интеграция, информация, активное обучение, формы работы.

Keywords: integration, information, active learning, forms of work.

Резюме

Статья посвящена внедрению технологий активного обучения. Отмечено, что активное обучение способствует повышению качества обучения, направляя всестороннее развитие студента. Поэтому учитель должен быть честным с новыми технологиями, чтобы использовать новые технологии способами, которые им необходимо применять, принципами активного обучения, методами и приемами, используемыми в активном обучении, формами работы и интеграцией активного обучения.

Summary

The article deals with the introduction of active learning technologies. It is noted that active learning contributes to the improvement of the quality of the training by guiding the student's comprehensive development. Therefore, a teacher should be honest with the new technologies to use the new technologies in ways that they need to apply, the principles of active learning, methods and techniques used in active training, forms of work, and the integration of active learning.

Rəyçi; dos.E.V\liyeva